

PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD MIROSLAV KRLEŽA

Za nakladnike

prof. dr. sc. Žarko Potočnjak
dekan
mr. sc. Bruno Kragić
ravnatelj

Recenzenti

prof. dr. sc. Zoran Parać
prof. dr. sc. Damir Boras

Copyright

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Leksikografski zavod Miroslav Krleža

BOGIŠIĆ I KULTURA SJEĆANJA

Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim
sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti
Balda Bogišića

Uredili

Josip Kregar, Vlaho Bogišić
Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić, Filip Hameršak

ZAGREB
MMVIII - MMXI

Baltazar Bogišić u hrvatskom i europskom pravno-kulturnom kontekstu

Dalibor Čepulo
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

18

Sažetak: Baltazar Bogišić spada među one pojedince s današnjega hrvatskog prostora koji su veći dio svojega djelovanja i utjecaja ostvarili u drugim sredinama. U hrvatskoj je historiografiji takvim izazovnim temama posvećen znatan dio radova objavljenih o Bogišiću dok je, začudo, nedovoljno zastupljeno zanimanje za Bogišićevo tematiziranje u hrvatskom kontekstu. Međutim, po svojem podrijetlu i mentalitetnim odrednicama, izgradnji znanstvene karijere pa i znanstvenoj aktivnosti i komunikaciji, Bogišića valja bitno locirati u hrvatski kontekst. Bez toga je nemoguće dublje razumijevanje njegova ukupnog djela odnosno njegovo djelovanje na širim europskim prostorima. Sam je Bogišić svoj identitet vezivao uz lokalnu dubrovačku sredinu te širu slavensku i južnoslavensku pripadnost bez užega nacionalnog opredjeljivanja. U tome se mogu prepoznati složenosti procesa formiranja nacionalnoga identiteta toga doba, a možda i više od toga složenost Bogišićeve ličnosti.

I.

Baltazar Bogišić spada među one pojedince s naših prostora koji su veći dio svojega djelovanja i utjecaja ostvarili u drugim sredinama.¹ I doista, Bogišić je kroz svoja boravišta kao i kroz intelektualnu djelatnost povezo različite prostore i utjecaje.²

¹ Rad je dio znanstveno-istraživačkog projekta Hrvatska pravna kultura u europskom okviru: tradicija i modernizacija pri Ministarstvu znanosti, prosvjete i športa RH.

² O Bogišiću u europskom kontekstu usp. Dalibor Čepulo, *West to East – East to West: Baltazar Bogišić and the English School of Historical and Comparative Jurisprudence* (H. S. Maine, F. Pollock, P. Vinogradoff), u: Zoran Pokrovac (Hrsg.), *Rechtswissenschaft in Osteuropa bis zum ersten Weltkrieg* (Studien zur europäischen Rechtsgeschichte, t. 228; Rechtskulturen des modernen Osteuropa t. 5), Frankfurt am Main, Klostermann, 2009., 77–81 id.

Ponikao na mediteranskoj periferiji Austrije, s jakom lokalnom političkom i kulturnom tradicijom, izobražen u duhu zapadnih ideja koje je u istraživanjima spojio sa slavenofilskim sadržajima i tako ostvario autentična dostignuća, prošao je put od Konavala preko Venecije i Beča do Odeze te Pariza, u kojem je radio vezano uz rusku vladu i Crnu Goru, u kojoj je potom obnašao državničke dužnosti, a cijelo je vrijeme održavao kontakte s mnogobrojnim pojedincima iz različitih sredina.

I područje Bogišićeva interesa bilo je posve intrigantno, što je olakšalo prihvatanje njegovih istraživanja na slavenskom kao i na zapadnoeuropskom području. Bogišić se bavio južnoslavenskom i slavenskom pravnom tradicijom uz koju je, barem koncepcijski, vezao i svoj zakonodavni rad, crnogorski *Opći imovinski zakonik*. Na taj je način Bogišić postao zanimljiv na slavenskim područjima, na kojima su se procesi uobličavanja modernih nacionalnih identiteta odvijali u vidu dviju kulturnih i političkih orijentacija. Jedan je smjer isticao uže nacionalne, a drugi šire slavenske tradicije. U to se doba na kulturnom planu ta dva smjera još nisu međusobno ozbiljnije isključivala, ali su politički vidovi tih procesa pokazivali uočljivu raznosmjernost. To je bilo napose oličeno u ruskom panslavizmu na makropolitikom planu, koji je dijelom bio komplementaran, ali dijelom i suprotstavljen orijentaciji na ruski nacionalni identitet odnosno na identitete pojedinih drugih slavenskih nacija. Bogišićeva kretanja i interese vezane uz južnoslavenska područja, naročito nakon dobivanja mjesta na sveučilištu u Odesi, treba gledati i u tom sklopu. No, Bogišićevo je vrijeme ne samo doba izgradnje modernih nacionalnih identiteta već ujedno i doba uobličavanja poredbenih istraživanja u kojima su na cijeni bili izvještaji iz kulturno i jezično izdvojenih područja. Stoga će Bogišićevi izvještaji o južnoslavenskoj pravnoj povijesti – posve egzotičnog područja iz motrišta zapadnoeuropskih pravnikâ – biti zanimljivi i na Zapadu.

U tim će se komplementarnim dualitetima Bogišić sa začuđujućom suverenošću kretati europskim prostorima i kulturama. Njegova bogata korespondencija s mnogobrojnim pojedincima iz različitih zemalja pak dodatno upućuje na njegovu iznimnost. U opširnom nekrologu u *Ljetopisu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Bogišić će biti ocijenjen kao »jedini slovenski pravnik u užem smislu, koji je došao do svjetskoga glasa«.³ U ocjeni Bogišićeva utjecaja i njegove recepcije ne treba pretjerivati, no i uz dužni oprez ipak je sigurno da je Bogišić među onim rijetkim ličnostima s naših prostora kod kojih je moguće na relevantan način istraživati njegovu recepciju u drugim sredinama.

Već i taj sažeti oris Bogišićeva profesionalnog životopisa upućuje na slojevitost i složenost njegove ličnosti i djela. Takva je Bogišićeva određenost ujedno razlog zbog kojega se njegova prisutnost u drugim europskim područjima dobro uočava postajući legitimna i atraktivna osnova mnogobrojnih istraživačkih radova.

³ Ivan Strohal, *Baltazar Bogišić, Mjesečnik Pravnika društva u Zagrebu*, XXXIV, 1908, 10, 841.

19

Razmatranje Bogišića u hrvatskom kontekstu slabije je zastupljeno i uglavnom je fragmentarne prirode. Međutim, Bogišić je s obzirom na ishodišta, djelovanje i percepciju u hrvatskoj sredini, primarno i bitno činjenica hrvatskoga pravno-kulturnog prostora koja je ujedno poveznica i prema njegovoj afirmaciji na širim europskim prostorima. Hrvatska dimenzija Bogišićeva djela uglavnom je slabije uočena, iako je ona značajna za potpunije razumijevanje samoga Bogišića, a doprinosi i potpunijem razumijevanju procesa koji se odvijaju u hrvatskoj sredini. Zbog toga ćemo u ovom radu uzeti u obzir europski okvir Bogišićeva životopisa, ali ćemo više naglasiti hrvatsku dimenziju u Bogišićevu razvoju, djelovanju, utjecaju i percepciji.

20

II.

Baltazar Bogišić dolazi s prostora austrijske pokrajine Dalmacije, administrativno odvojene od hrvatsko-slavonskoga područja koje je uživalo tradicionalnu političku autonomiju i koje je u XIX. stoljeću bilo središte uobličavanja modernoga hrvatskog nacionalnog i političkog identiteta. No, i unatoč administrativnoj odvojenosti, u Bogišićevo se doba između tih dvaju prostora odvija poticajna interakcija. Politička i napose kulturna interakcija između (prijašnje) Dubrovačke Republike i sjevernohrvatskih područja odvija se ne samo tijekom XIX. st., već i dugo prije toga, naročito nakon ulaska Dubrovačke Republike u okvir hrvatsko-ugarsko državne zajednice 1358. Tim se kanalima i na području Dubrovačke Republike postavljaju osnove za oblikovanje hrvatskoga nacionalnog identiteta i osjećaja hrvatske pripadnosti uz upotrebu i okvirnoga slavenskog ili ilirskog naziva.⁴ Još je značajniji utjecaj na izgradnju hrvatske nacionalne svijesti na dubrovačkom području ležao u vjerskom identitetu. Složen utjecaj religijskih struktura kao idejne i povijesno-iskustvene činjenice i na dubrovačkom je prostoru snažno utjecao na mentalne strukture s odrazom i na društvene i intelektualne odrednice »sekularnog« područja proizvođači katolički, a time i hrvatski identitet stanovništva.⁵ Ipak, posljedice habsburške vlasti od 1805. odnosno 1813. zakomplicirale su odraze tih procesa među značajnim dijelom pripadnika dubrovačke političke i kulturne elite. Smanjenje političkoga utjecaja vlastele i gospodarska stagnacija praćena osjećajem bespomoćnosti potaknula je intenzivno

⁴ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1988, 69, 78; Ivo Banac, *Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: geneza dubrovačkog kruga Srba katolika*, u: *Raspad Jugoslavije*, Zagreb 2001, 69-70.

⁵ Banac, *Vjersko pravilo*, op. cit., 106-107.

okretanje pripadnika elite dubrovačkoj prošlosti i revoltirano odbacivanje svega austrijskog, uz traženje identitetskih oslonaca izvan tog okvira.⁶

Bogišić se tako formirao na području na kojem se odvijao proces hrvatske nacionalne integracije, ali uz široko i snažno prisutan osjećaj zavičajne pripadnosti kao i svijesti o slavenskim korijenima najširega dijela populacije te »reaktivne« sklonosti značajnog dijela intelektualne elite prema srpskom identitetu.

Nakon djetinjstva i rane mladosti na dubrovačkom području, Bogišić je svoje školovanje završio u tradicionalnim mjestima obrazovanja hrvatske inteligencije onoga doba, Veneciji i Beču. Za vrijeme i nakon završetka školovanja sreo se ili povezao s cijelim nizom znamenitih suvremenika iz srednjoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja. Među njima su bili njemački romanisti i germanisti, nacionalno i slavenski usmjereni Poljaci, ruski slavenofili, južnoslavenski orijentirani hrvatski ilirci kao i Vuk Stefanović Karadžić s idejom o jezično-nacionalnim identitetima i srpstvu štokavaca.⁷ Toj osnovi povoljnoj za razvijanje slavenofilskih ideja i odgovarajućega smjera istraživanja – kao analogne protuteže njemačkom traženju tradicijskih uporišta u sklopu procesa izgradnje moderne njemačke nacije – pridonijele su i romantičarske ideje Friedricha von Savignyja koje je prihvatio i Bogišić.

Međutim, unatoč tome što se formirao od Konavala i Dubrovnika preko Venecije i Beča, te započeo djelovati u toj europskoj prijestolnici, koja je bila zapadno stjecište slavenskih intelektualaca, Bogišićev stvarni ulazak u znanstveno-istraživačku sferu te postavljanje pretpostavki za svoju međunarodnu afirmaciju išli su preko Zagreba. Bogišić se u radovima objavljenima u Zagrebu ukazuje kao jedna od referentnih točaka hrvatske pravne znanosti i kulture, a istodobno i kao dionik europskih pravoznanstvenih kretanja.

III.

Bogišić u Zagrebu objavljuje gotovo sve svoje najznačajnije radove koji će predstavljati osnovu njegove međunarodne afirmacije a, dijelom, i osnovu njegova daljnje istraživačkog pa i zakonodavnog rada. To inauguratívno, pa donekle i formatívno, »zagrebačko« razdoblje Bogišićeva profesionalnog i karijernog izrastanja

⁶ Banac, *Vjersko pravilo*, op. cit., 68-69.

⁷ Baltazar Bogišić, *Autobiografija*. Pretiskano iz kalendara »Dubrovnik« za god. 1900, 1901, 1902, *Spomenica Dra Valtazara Bogišića o tridesetogodišnjici njegove smrti*, Dubrovnik 1938, 75-76, 78-79.

dijelom je bilo i splet okolnosti pa u njemu ne treba preko mjere tražiti opće odrednice Bogišićeva djela. No, s druge strane važnost te »zagrebačke« faze ne može se ni umanjiti. To prije što je i nakon Bogišićeva definitivnog odustajanja od mogućega dolaska u Zagreb te unatoč promjeni više boravišta trajno održao suradnju s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Bogišićevo prvo radno mjesto bilo je u bečkoj Dvorskoj knjižnici, gdje se 1863. zaposlio nakon diplomiranja na Filozofskom fakultetu u Giessenu, nakon čega je u Beču 1864. diplomirao i pravo. U razdoblju dok je radio u Dvorskoj knjižnici objavio je tek jednu raspravu o potrebi osnivanja slavenskoga muzeja kao intelektualnoga središta za Slavene, po ugledu na sličnu instituciju u njemačkom Nürnbergu.⁸ Sam je Bogišić pridavao slabo značenje toj »knjižici« koja, prema njegovim riječima, nije bila zadovoljavajuće distribuirana niti je naišla na podršku.⁹

Bogišićev istraživački aktivitet i razvijena publicistička djelatnost zapravo započinje poznanstvom s Matijom Mesićem, profesorom austrijske povijesti i kanonskoga prava na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu. Bogišić je Mesiću pomogao u istraživanju gradiva u Dvorskoj knjižnici, a Mesić je Bogišića potaknuo na istraživanje literature o slavenskom običajnom pravu. Svoj je rad Bogišić preko Mesića 1865. poslao Franji Račkome, uz napomenu da se, unatoč ponudi nekih ruskih prijatelja da rad objavi u Moskvi, ipak opredijelio za Zagreb jer je njemu »Zagreb bliži nego Moskva«.¹⁰ Mesić mu je pak u odgovoru izrazio svoje oduševljenje činjenicom da se želi baviti pravnom poviješću »našega naroda« za čim je potreba postojala već otprije.¹¹

Franjo Rački, u to doba urednik časopisa *Književnik*, preteče *Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sa zadovoljstvom je dočekao prilog i autora koji se uklapao u njegove postavke o poticanju znanstvenih istraživanja južnoslavenskih prostora. Bogišićev je rad tako 1866. i 1867. u tri nastavka objavljen u *Književniku* te zatim kao posebna brošura *Pravni običaji u Slovena*.¹² Temeljem toga rada Bogišić je na prijedlog Račkoga 1867. izabran za redovitoga člana JAZU u drugom valu imenovanja akademika.

⁸ Valtazar Bogišić, *Slovenski muzeum*, Novi Sad 1867.

⁹ Valtazar Bogišić, *Autobiografija*, 89.

¹⁰ Viktor Novak, Bogišić i Rački kroz prepisku, u: *Valtazar Bogišić i Franjo Rački: prepiska 1866-1893*, prir. Viktor Novak, Beograd 1960, 7-8.

¹¹ Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu, Bogišićeva korespondencija, M VII/5, Pismo Matije Mesića Baltazaru Bogišiću (Zagreb, 2. dan Božića). Najsrdačnije se zahvaljujem gđi. Stani Đivanović, voditeljici Zbirke Baltazara Bogišića, na svesrdnoj i nesebičnoj pomoći koju mi je pružila u pribavljanju gradiva o Bogišiću u ovome kao i u drugim sličnim slučajevima.

¹² Valtazar Bogišić, O važnosti sakupljanja narodnih pravnih običaja kod Slovena, *Književnik*, 1866., III, 1, 1-147; III, 2, 161-241; III, 3-4; 1867., 408-476; Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Slovena*, Zagreb 1867.

Navedeni će Bogišićev rad znatno utjecati na to da istraživanje pravne povijesti bude među prioritetima istraživanja u JAZU, pokraj jezikoslovnih pitanja koja su se smatrala najznačajnijima. Objavljeni članak Bogišiću je bio poticaj da 1866. u *Književniku* objavi *Naputak za opisivanje pravnih običaja*,¹³ upitnik koji je potom tiskan u 1000 primjeraka i razaslan po južnoslavenskim zemljama. Rezultate istraživanja Bogišić je objavio najprije u Radu JAZU, a potom u posebnom izdanju.¹⁴ Već je *Naputak* bio preveden ili je o njemu izviješteno u više drugih slavenskih zemalja i već je preko njega Bogišić uočen na širem slavenskom prostoru.¹⁵ To se još i više odnosilo na rezultate ankete. Bogišićev *Zbornik sadašnjih pravnih običaja*, doduše, neće u cijelosti biti preveden na strane jezike, ali će kroz različita izvješća na stranim jezicima ti rezultati biti dostupni stručnjacima u različitim europskim zemljama. Za posredovanje Bogišićevih istraživanja naročito su značajna bila izvješća Fedora Demelića i Vincenza Kluna te, prema nekim prigovorima, iskrivljena sistematizacija Friedricha Kraussa.¹⁶ Bogišićevim su se istraživanjima koristili neki od najznačajnijih autora onoga doba iz širokoga kruga europskih zemalja, katkad na relevantan način, a katkad s manje razumijevanja, ali u pravilu s visokim uvažavanjem autora.¹⁷ Zapravo, ti Bogišićevi »raniji« radovi ostali su trajna osnova Bogišićeva utjecaja u drugim sredinama. U pogledu međunarodne recepcije, od kasnijih se radova s njima može usporediti tek Bogišićev rad o inokostini objavljen u Parizu na francuskom.¹⁸ Počeci i najznačajnija osnova Bogišićeve međunarodne djelatnosti i reputacije tako su najuže vezani uz Zagreb odnosno JAZU.

Dijelom će i zbog takva prihvata Bogišić sve do odlaska u Odesu 1869. biti sklon dolasku na mjesto nastavnika tadašnje zagrebačke Pravoslavne akademije. No, do realizacije te mogućnosti neće doći ponajprije zbog spleta tadašnjih ograničenosti političke i statusne prirode u Zagrebu koje su Bogišića onemogućivale ili pak demotivirale za dolazak na to mjesto. Ipak, Franjo Rački će sve do 1881. Bogišiću

¹³ Naputak za opisivanje pravnih običaja, koji u narodu živu /sastavio V. Bogišić/, *Književnik* 3, 1866., 3-4, 600-613; Valtazar Bogišić, *Naputak za opisivanje pravnih običaja, koji u narodu živu*, Beč - Zagreb, 1866.

¹⁴ *Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskoga juga /osnovao, skupio, uredio V. Bogišić/, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*. Knj. 1. Zagreb, 1874.

¹⁵ Ivan Strohal, Dr. Valtazar Bogišić, *Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 23, Zagreb 1909, 91.

¹⁶ Strohal, Dr. Valtazar Bogišić, op. cit., 93, 94, 98-99.

¹⁷ Ūsp. Dalibor Čepulo, Baltazar Bogišić i engleska škola povijesne i poredbene jurisprudencije (H. S. Maine, F. Pollock, P. Vinogradoff), *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 45, 1995., 3, 317-348; Strohal, Dr. Valtazar Bogišić, 94, 95, 98, 103 i d.

¹⁸ Valtazar Bogišić, De la forme dite »inokosna« de la famille rurale chez les Serbes et les Croates, (*Revue de droit international et de législations comparé*), Pariz 1884.

nastaviti slati pozive za dolazak na Pravni fakultet u Zagreb koje će Bogišić otklanjati uz kompromisne formulacije kojima je ipak ostavljao odškrinuta vrata.¹⁹

I nakon odlaska u Odesu koncem 1869. i preuzimanja izrade *Općega imovinskog zakonika* 1873. Bogišić će i dalje ostati vezan uz JAZU. Još 1868. u *Radu JAZU* izišao je Bogišićev rad o obiteljskom pisanom pravu u dubrovačkoj povijesti²⁰ te rad o korespondenciji lažnoga cara Stjepana Malog s Dubrovačkom Republikom²¹, dok će 1888. na zamolbu JAZU Bogišić u Parizu sakupiti i prirediti za objavljivanje građu o zrinsko-frankapanskoj uroti koja se nalazila u francuskim arhivima.²² Na taj je način Bogišić neposredno pridonio upoznavanju s hrvatskom pravnom poviješću pri čem valja napomenuti i da je prinos o zrinsko-frankapanskoj uroti, objavljen u doba autoritarne mađaronske uprave bana Khuen-Héderváryja, imao i jasne političke konotacije.

Od posebnog je pak značenja bio utjecaj Bogišića na sustavno bavljenje pravnom poviješću u okrilju JAZU. Temeljem njegova spomenutog rada *Pisani zakoni na slavenskom jugu* pokrenut je program izdavanja pisanih južnoslavenskih pravnih spomenika i serija *Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium*. U toj je seriji zacijelo najznačajnije bilo objavljivanje dalmatinskih statuta koje je započeo objavljivati Čeh Jaromír Haněl, profesor opće pravne povijesti na zagrebačkom Pravnom fakultetu 1874-1881, dok će Bogišić u suuredništvu sa Konstantinom Jirečekom 1904. objaviti vrlo značajno izdanje dubrovačkoga statuta.²³

Tako je od Bogišićeva ukupno 41 rada, osam objavljeno u izdanju JAZU. Radi se o najznačajnijim Bogišićevim radovima, izuzimajući *Opći imovinski zakonik* te spomenuti rad o »inokoštini« objavljen u Parizu, a ujedno i o radovima koji su pridonijeli osvjetljavanju hrvatske pravne povijesti. Neki od njih bili su dio sustavnoga programa – koji doduše nije posve realiziran – o objavljivanju hrvatskih i južnoslavenskih dokumenata u edicijama JAZU.

¹⁹ Usp. Dalibor Čepulo, Baltazar Bogišić i Pravni fakultet u Zagrebu: kontroverze i suradnja u ovome zborniku.

²⁰ Baltazar Bogišić, *Pisani zakoni na slavenskom jugu: bibliografski nacrt* / V. Bogišić, Zagreb 1872; Baltazar Bogišić, Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, V, 1868, 123-149.

²¹ Baltazar Bogišić, Prepiska lažnoga cara Stjepana maloga s Dubrovačkom Republikom (1771-1773), *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 3, 1868., 179-189.

²² *Acta conurbationem Petri a Zrinio et Francisci de Francapan nec non Francisci Nadasdy illustrantia* (1663-1671) / e tabulariis gallicis desumpta redegit V. Bogišić, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XIX, Zagrabiae 1888.

²³ *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272: cum legibus aetate posteriore insertis atque cum summariis, adnotationibus et scholiis a veteribus juris consultis Ragusinis additis / nunc primum in lucem protulerunt, praefatione et apparatu critico instruxerunt, indices adjecerunt V. Bogišić et C. Jireček, Zagrabiae 1904.*

Bogišić je objavio još po jedan članak o pravnoj terminologiji u splitskom *Pravu*²⁴ (1873-1883) i *Mjesečniku Pravničkoga društva u Zagrebu* na zamolbu uredništava tih časopisa.²⁵ Oba su časopisa objavila i više prijevoda te više opširnijih ili kraćih obavijesti o Bogišićevim radovima na drugim jezicima.²⁶

IV.

Recepcija Bogišića u hrvatskoj pravnoj znanosti i kulturi preliminarno se može odrediti kao vrlo značajna, kako u znanstvenoj tako i široj javnosti. Ipak, valja reći da je to područje koje je zacijelo najmanje pokriveno istraživanjima pa i zaključci mogu biti tek uvjetni. No, jasno je da je već i opisani Bogišićev rad u sklopu JAZU imao važan utjecaj, a znatan su odraz imali i njegovi drugi radovi, napose članak o inokoštini, dok se s velikom pozornošću pratio i njegov rad na *Općem imovinskom zakoniku* i ostala mu djelatnost.

Zacijelo su na hrvatskom području najveći utjecaj imali Bogišićevi radovi koji su se odnosili na kućnu zadrugu te obiteljsko i nasljedno pravo vezano uz zadruge. Razlog je bio u tome što je od sedamdesetih godina – upravo u doba Bogišićeva najvažnijeg istraživanja – pitanje uređenja zadruga u Hrvatskoj i Slavoniji bilo jedno od najvažnijih društvenih i pravnih problema s izvanredno značajnim i teško sagledivim posljedicama. Pravno uređenje zadruga mijenjalo se u hrvatskom zakonodavstvu od 1870. do 1902. izvanredno dinamično i gotovo eksperimentalno, a i u pravnoj je literaturi to bilo jedno od središnjih pitanja. Iako bi za potpuniji sud bilo potrebno posebno i cjelovito istraživanje, već i letimičan uvid u stručnu i znanstvenu literaturu toga doba pokazuje da su se u tadašnjim raspravama uvelike i s uvažavanjem koristili Bogišićevi radovi.²⁷ I Bogišić se u svojim radovima referirao na zakonodavne rasprave o zadržnoj

²⁴ Baltazar Bogišić, Stručno nazivlje u zakonima, *Pravo*, 4, 1876, 44, 225-240.

²⁵ Baltazar Bogišić, I opet o stručnim izrazima u zakonima, *Mjesečnik*, 1900., 6, 331-339.

²⁶ O tome sam izvijestio u priopćenju »Baltazar Bogišić u 'Mjesečniku Pravničkoga društva u Zagrebu' i splitskom 'Pravu' 1873. - 1908.« na međunarodnoj znanstvenoj konferenciji »Povijest i sadašnjost građanskih kodifikacija«, Rijeka - Cavtat, 16-19. listopada 2008. Zbornik radova s toga skupa u tren predaje ovoga rada bio je u pripremi.

²⁷ Usp. npr. Ivan Strohal, *Razvitak zadržnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1907; Ivan Strohal, »Sprega« kao argument prvotne zajednice dobara kod starih Slavena, *Mjesečnik*, XXIX, 1904., 4, 261-262; Franjo Josip Spevec, Osnova autentičnog prevoda obćeg građanskog zakonika, *Mjesečnik*, XXVIII, 1903., 7, 494; Ladislav Polić, Dvije tri k zakonu o zemljišnim zajednicama, *Mjesečnik*, XXV, 1900., 4, 218; Igno Wagner, Pripada li iz zadruge izudatoj ženskoj glavi zakonsko nasljedno pravo na onaj dio bivšega zadržnoga imetka, koji je pri diobi dopao njezinome otcu kao samovlasništvo, *Mjesečnik*, XXV, 1900.,

problematici u Hrvatskoj i Slavoniji. To je npr. iskoristio Konstantin Vojnović u prikazu Bogišićeve studije o inokostini koju je dijelom intonirao kao polemičku analizu stanja združnoga zakonodavstva u Hrvatskoj i Slavoniji *de lege ferenda*.²⁸ Dakako, ovdje je posve nemoguće reći u kojoj je mjeri Bogišićevo zalaganje za očuvanje zadruga ili oprezan odnos prema njima utjecalo na posljednje rješenje *Zakona o zadrugama* od 1889, čiji je kompromisni odnos prema zadrugama bio iznuden i negativnim praktičnim posljedicama prijašnjih zakona.²⁹

Bogišićevi su se članci koristili i u doktrinarnim pa i »praktičarskim« raspravama o pravnoj terminologiji. I to je bilo jedno od značajnih pitanja onoga doba u kojem se tek izgrađivao moderni hrvatski pravni sustav, uglavnom preuzimanjem zakonodavnih rješenja iz Austrije, a s njima i njemačke terminologije koju je trebalo prilagoditi hrvatskom jeziku. I o tom su se pitanju vodile rasprave, ali je otvoreno koliko su one doista utjecale na zakonodavnu i stručnu pravnu terminologiju.

Svakako je zanimljivo i da je Bogišić u hrvatskoj pravnoj publicistici doživio i kritiku jednoga od svojih najvažnijih radova – *Zbornika sadašnjih pravnih običaja u južnih Slavena*. S tim u svezi vodio je kratku i žestoku polemiku sa zagrebačkim profesorom pravne povijesti Jaromírom Hančlom, autorom te kritike. Uz značajne pohvale radu, Hančl je Bogišiću zamjerio na nekim teorijskim stavovima i osobito na metodologiji na kojoj je istraživanje bilo zasnovano te na obradi gradiva.³⁰ Hančlova kritika bilo je jedno od, čini se, tek dvaju osporavanja Bogišićevih rezultata uopće, jer su sve ostale reakcije na Bogišićeve radove bile, nerijetko i posve nekritički, vrlo povoljne, pa i panegiričke.

Sigurno je da je u stručnoj periodici onoga doba, u splitskom *Pravu i Mjesečniku Pravičkoga društva u Zagrebu*, Bogišiću bila posvećivana velika pozornost. U tome je prednjačilo *Pravo*, čiji je urednik Antun Šimonić gajio gotovo adorantski odnos prema Bogišiću. Kao što je rečeno, u oba je časopisa Bogišić objavio po jedan članak o pravnoj terminologiji, a oba su časopisa preuzimala cjelovite Bogišićeve radove te dulje ili kraće izvještaje o njima i objavljivali članke u neposrednoj svezi s Bogišićevim radom (npr. o kućnim zadrugama i *Općem imovinskom zakoniku*).³¹ Oba su časopisa, prednjačilo je *Pravo*, učestalo donosili kratke ili dulje prikaze Bogišićevih radova, obavijesti o prijemu

10, 577; Aleksandar Badaj, Agrarnopravno iverje, *Mjesečnik*, XXVI, 1901., 7, 240.

²⁸ Konstantin Vojnović, Seoska obitelj kod Hrvata i Srba, *Mjesečnik*, XI, 1885., 1, 16–26.

²⁹ Šire o tome usp. Dalibor Čepulo, Tradicija i modernizacija: »iritinatnost« Općeg građanskog zakonika u hrvatskom pravnom sustavu, *Liber amicorum Nikola Gavella: građansko pravo u razvoju: zbornik radova u čast 70. rođendana profesora emeritusa Nikole Gavella* (urednici Igor Gliha i dr.), Zagreb 2007., 1–50.

³⁰ O navedenoj polemici podatke v. u Čepulo, Pravni fakultet, op. cit.

³¹ V. ovdje, bilj. 23.

i ocjenama njegovih radova u inozemstvu, o tijeku rada na *Općem imovinskom zakoniku*, o polemici s Hančlom ili pak npr. rečenicu-dvije kako je Bogišić odbio ponudu da preuzme bugarsko ministarstvo pravde.³² Za poneku od tih vijesti mogao se steći dojam da ih je uredništvu dojavio sam Bogišić. Bogišićevih članaka i priloga o njemu bilo je doista mnogo. Bogišića se pritom s iskrenim ponosom doživljavalo kao »našijenca« koji je postigao zapažen međunarodni uspjeh. Pritom ga se iskreno, s ponosom i u potpunosti prihvaćalo kao pripadnika »naše« uže odnosno šire sredine bez posebnog zanimanja za neku njegovu dimenziju te bez atribuiranja njegove pripadnosti, koju on nije ni izražavao.

O percepciji Bogišića u široj javnosti teško je suditi s obzirom na izostanak odgovarajućih istraživanja odnosno zbog obilja vrela koja bi trebalo pregledati. Ipak, iz nekih dostupnih izvora razvidno je da je zagrebački i dalmatinski tisak izvještavao o Bogišićevim uspjesima u inozemstvu, također ga tretirajući kao našega čovjeka koji postiže međunarodne uspjehe.³³ S obzirom na te pokazatelje, kao i na odnos prema Bogišiću u stručnoj javnosti i njegovu suradnju s cijelim nizom viđenih osoba onoga doba, može se pretpostaviti i da je odnos u ostalom dijelu hrvatskih novina bio sličan.

V. ovdje, bilj. 23.

Neizbježan dio ovoga razmatranja čini i pitanje Bogišićeve pripadnosti kao i odnosa samoga Bogišića prema vlastitoj pripadnosti, što nije nužno ista strana medalje. Spomenuta Bogišićeva ishodišta, obilježja znatnog dijela njegova rada u okrilju JAZU pa i okrilje u kojem uobličava prve i, najvećim dijelom, najznačajnije radove čini nam

³² Usp. npr. S pouzdana izvora, *Pravo*, X, 1882., III, 96; Viesti, *Pravo*, IX, 1881., 103, 224; U Pražkom Svetožoru, *Pravo*, V, 1877., 54, 199; Crnogorski građanski zakonik i njemačka kritika (od dra I. J.), *Mjesečnik* 2, 1890., 105–111; Književne obznane, *Mjesečnik*, XVII, 1892., II, 544–545.

³³ Usp. npr. O.U., Pravni običaji u Slovjena. Napisao dr. Baltazar Bogišić. Privatno pravo. U Zagrebu 1867, *Pozor*, 147 (1867), 29. 6., A. (nonim), Odgovori na »Napatuk« dra V. Bogišića iz Beča za opisivane pravnih običajih, koji žive u narodu. 6. Uža obitelj, *Narodni list*, 1 (1868), 11. 1868., Prilog, 4; A. II Montenegro e la sua legislazione, *Il Nazionale*, 70 (1873), 30. 8., Supplemento, 1–2; V.G., Knjigopisna smotra, *Narodne novine*, 228/ (1877), 5. 10., 4. (o polemici B – H, »Na ocjenu...«). Usp. i podatke o člancima o Bogišiću iz novina u: Vladimir Mošin, Izvještaj o radu na uredjenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu, *Ljčopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1954, 40. Konstantin Vojnović u pismu od 10. ožujka 1886. obavještava Bogišića da su hrvatske novine donijele vijest kako je završio izradu Općeg imovinskog zakonika, a 12. svibnja 1887. ga obavještava da je Obzor donio uvodni članak o proglašenju Općeg imovinskog zakonika. Hodimir Sirotković, Rasprava prof. Koste Vojnovića, čitana u JAZU 9. ožujka 1889. o značenju i znanstvenoj vrijednosti crnogorskog Općeg imovinskog zakonika (krat. OIZ), *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 445, Zagreb 1989., 164.

se da su više nego dovoljni da ga se definira kao pripadnika hrvatskoga kulturnog korpusa i unatoč njegovim lutanjima po europskim prostranstvima i unatoč izbjegavanju da sâm jasno odredi svoju etničku pripadnost.

Tom Cavtaćaninu i pućaninu, koji je živio uz bok posljednjih ostataka dubrovačke vlastele, bio je namijenjen nastavak obiteljske trgovačke tradicije ali se on gotovo nasuprot tome samoizgradio kao pripadnik intelektualne elite. Zacijelo iz takva krčenja na polju vlastitog obrazovanja i karijere proistječe Bogišićeva samouvjerenost, izuzetna koncentriranost na samoga sebe oličena u autoreferentnosti, nastojanju na postizanju časti i uspjeha i težnji za demonstriranjem vlastite veličine, dok se visok stupanj počesto skrivene pragmatičnosti u djelovanju i opredjeljivanju pokazuje kao donekle neočekivan, ili možda, baš suprotno, očekivan. Taj izraziti individualitet, ali i pragmatička spremnost na kalkulacije i compromise, kao da je osnova za Bogišićevo prelaženje preko užih samo-određenja pripadnosti bilo koje vrste i za postavljanje širokih okvira koji omogućuju široko manevriranje na svakom planu. S druge strane, nedvojben Bogišićev subjektivni osjećaj lokalne zavičajne pripadnosti kao da je odraz potrage za sigurnim uporištem užih okvira u kojima će njegov individualitet i značaj tek doći do izražaja veličinom i bljeskom kakav bi u bilo kojem širem okviru bio teško zamjetljiv.

Tako se Bogišićev subjektivni osjećaj pripadnosti zasigurno može definirati kao zavičajni odnosno kao osjećaj pripadnosti konavoskomu kraju u koji se stalno vraćao, u kojem je – za razliku od drugih krajeva – posjedovao imovinu o kojoj se razmjerno sebično brinuo i u kojem je na neki način uvijek bio prisutan, za koji je načelno odredio da bude mjesto njegova vječnog boravišta te za koji je pripremao materijalnu zaostavštinu svojega postojanja kao vid zagrobnoga produljenja svoje veličine.

Bogišićev subjektivni osjećaj šire pripadnosti može se zacijelo ponajprije odrediti kao slavenski i, tek eventualno, kao južnoslavenski. Bogišićevo bavljenje južnoslavenskim područjem ne doima se kao uvjetovano njegovim osjećajem južnoslavenskoga identiteta već prije pragmatičkom činjenicom da mu je taj dio slavenskoga područja bio najpoznatiji i najbliži kao predmet istraživanja te da je na njemu mogao postići najbolje rezultate. Za bliži doživljaj Bogišićeve pripadnosti zasigurno nije bez značenja i već spomenuta dugotrajna odvojenost dubrovačke regije od ostalih hrvatskih krajeva kao i to što je u Bogišićevo doba proces hrvatske nacionalne integracije, naročito na tom odvojenom području, još uvijek bio u stadiju fermentiranja. Važna je bila i istodobna jasna profiliranost srpske nacionalne ideje i njezinih velikosrpskih izvedenica pokraj uspinjuće srpske državnosti kao svojevrsnoga nacionalno-političkog stožera na južnoslavenskim područjima. Možda je na Bogišićev odnos prema pripadnosti donekle utjecala i njegova profesionalna, pa i egzistencijalna, vezanost uz Rusiju, iako je do toga došlo tek u zrelijoj dobi. Iako se bavio južnoslavenskim pa i elementima širega slavenskog naslijeđa kojega rese ne samo kulturne bliskosti nego i uočljive kulturne raznorodnosti, zanimljivo je da Bogišić nije uobličio ništa što bi moglo biti blizu neke teorije etniciteta.

U svakom slučaju Bogišić je s jedne strane vjerojatno više nesvjesno i gotovo instinktivno, a s druge strane više načelno nego pragmatički, izbjegao uže etničko opredjeljivanje. Zasigurno nije slučajno što on u svojoj *Autobiografiji* govori o »Srbo-Hrvatima« kao jednoj skupini, odnosno za Srbe i Hrvate drži da su »jedna grana naše velike etničke obitelji«. ³⁴ U konačnici se Bogišićevo subjektivno opredjeljenje nedvojbeno može odrediti kao regionalna zavičajna pripadnost te kao pripadnost najširoj slavenskoj zajednici čiji je dio i južnoslavenska skupina.

Medutim, iako time izmiče konvencionalnim okvirima i nadilazi uobičajena određenja, Bogišića s obzirom na njegovo formiranje, vjersko-mentalitetni sklop, idejnu izgrađenost, izričaj pa i recepciju – elemente čega smo iznijeli u prethodnim poglavljima – prvenstveno i bitno valja promatrati u hrvatskom kontekstu. Utoliko i nije slučajno što je biskup Juraj Strossmayer, Bogišićev suvremenik s izraženim južnoslavenskim usmjerenjem, u svojem odgovoru na jednu Bogišićevu čestitku 1888. s oduševljenjem reagirao na izbor Bogišića za dopisnog člana Francuskoga instituta riječima »Vi ste nam na ponos, diku i slavu. Ja dvojim da li je koji Hrvat i gdje do toga priznanja i do te slave u stranom svijetu (...) dospio«. ³⁵

BALTAZAR BOGIŠIĆ IN THE CROATIAN AND EUROPEAN LEGAL-CULTURAL CONTEXT

Dalibor Čepulo

Faculty of Law of the University of Zagreb

Abstract: Baltazar Bogišić is one of those individuals stemming from the today's Croatian territory whose main part of scientific and cultural activity and influence was executed in other countries. Croatian historians paid rather considerable interest to such challenging topics but, surprisingly, showed less interests for discussing Bogišić's activity and influence in the Croatian context. However, as regards to Bogišić's origin, process of building up of his scientific career as well as certain aspects of his scientific communication, he essentially has to be located in the Croatian context that only allows deeper understanding of his complete work, including his activity in the wider context. Bogišić himself associated his identity with the local (Dubrovnik) region as well as with a broader Slavonic and South-Slavonic affiliation while avoiding narrower national identification. That can be seen as a reflection of a complexity of the nation building process at that time but even more than that as a reflex of a complexity of Bogišić's personality.

³⁴ Bogišić, *Autobiografija*, op. cit., 105, 106.

³⁵ Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu, Bogišićeva korespondencija, S XXVI, Pismo Josipa Jurja Strossmayera Bogišiću (Zagreb, 23. veljače 1888.).